

Економіка сталого розвитку та природокористування

УДК 338.48

Захарін Сергій Володимирович

доктор економічних наук, професор

Науково-дослідний інститут економічного розвитку

Захарин Сергей Владимирович

доктор экономических наук, профессор

Научно-исследовательский институт экономического развития

Zakharin Serhiy

Doctor of Economic Sciences, Professor

Research Institute for Economic Development

Коваленко Дмитро Іванович

кандидат економічних наук, доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

Коваленко Дмитрий Иванович

кандидат экономических наук, доцент

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Kovalenko Dmytro

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Kyiv National University of Technologies and Design

**РОЗВИТОК СФЕРИ ТУРИЗМУ І КУРОРТІВ В УКРАЇНІ:
ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ
РАЗВИТИЕ СФЕРЫ ТУРИЗМА И КУРОРТОВ В УКРАИНЕ:
ТЕНДЕНЦИИ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ
DEVELOPMENT OF TOURISM AND RESORTS IN
UKRAINE: TRENDS, PROBLEMS, PROSPECTS**

Анотація. У науковій праці проаналізовано стан розвитку сфери туристичних послуг України, у тому числі динаміку туристичних потоків. Подано оцінку окремим явищам і процесам у сфері туризму та курортів, що сформовано під впливом динаміки макроекономічного розвитку. Виявлено основні тенденції розвитку ринку туристичних послуг. Ідентифіковано ключові проблеми розвитку сфери туризму та курортів в Україні. Показано основні чинники формування туристичного потенціалу України. Узагальнено положення щодо сталого розвитку туризму з урахуванням сучасних обмежень. Обґрунтовано пріоритетні напрями державної політики стимулювання розвитку туризму. Внесено пропозиції щодо удосконалення державної політики підтримки розвитку сфери туризму та курортів.

Ключові слова: туризм, курорт, сфера туризму і курортів, туристична діяльність, державна політика у сфері туризму, сталий розвиток туризму.

Аннотация. В научной работе проанализировано состояние развития сферы туристических услуг Украины, в том числе динамику туристических потоков. Приведена оценка отдельных явлений и процессов в сфере туризма и курортов, которые сформированы под влиянием динамики макроэкономического развития. Выявлены основные тенденции развития рынка туристических услуг. Идентифицированы ключевые проблемы развития сферы туризма и курортов в Украине. Показаны основные факторы формирования туристического потенциала Украины. Обобщены положения по устойчивому развитию туризма с учетом современных ограничений. Обоснованы приоритетные направления государственной политики стимулирования развития туризма. Внесены предложения по совершенствованию государственной политики поддержки развития сферы туризма и курортов.

Ключевые слова: туризм, курорт, сфера туризму та курортів, туристическа діяльність, державна політика в сфері туризму, стійке розвиток туризму.

Summary. *The scientific work analyzes the state of development of tourism services in Ukraine, including the dynamics of tourist flows. The assessment of certain phenomena and processes in the sphere of tourism and resorts, which is formed under the influence of the dynamics of macroeconomic development. The main trends in the development of the tourist services market are revealed. The key problems of tourism and resorts development in Ukraine are identified. The main factors of formation of tourist potential of Ukraine are shown. Provisions on sustainable development of tourism taking into account modern restrictions are generalized. The priority directions of the state policy of stimulation of development of tourism are proved. Proposals were made to improve the state policy to support the development of tourism and resorts.*

Key words: *tourism, resort, sphere of tourism and resorts, tourist activity, state policy in the sphere of tourism, sustainable development of tourism.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В багатьох країнах, у тому числі розвинутих, туризм та супутні галузі (курорти, готельне господарство, ресторанне та екскурсійне обслуговування тощо) стали однією з провідних сфер економічної діяльності. За оцінкою Всесвітньої туристичної організації, у сфері туризму та відпочинку зайнято 8% працездатного населення світу, а в окремих країнах – до 50%. Обсяг інвестицій в сферу туристичної інфраструктури сягає 800 млрд.дол.США на рік, і продовжує збільшуватися. Розвиток індустрії подорожувань стимулює реалізацію інвестиційних проектів з розбудови готельно-туристичної, відпочинкової, ресторанної та транспортної інфраструктури, що сприяє

підвищенню якості життя місцевого населення. Однак в Україні сфера туризму розвивається мляво, що пов'язано в першу чергу із невисоким рівнем інвестиційної привабливості української економіки, а також відсутності перспектив збільшення платоспроможного попиту. Таким чином, доцільна розробка інструментів активізації розвитку туристичної діяльності. Відтак, тема дослідження є актуальною і значущою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Актуальні проблеми стимулювання розвитку туризму та туристичної інфраструктури є об'єктом наукових розвідок вчених різних спеціальностей. Над цією проблематикою працюють Антонюк Н., Жук І., Занько Ю., Захарін С., Суббота М., Ткаченко Т. [1-2; 4; 6-9] та інші науковці. Зокрема, вченими обґрунтовано методологічні засади стратегічного управління у сфері туризму, описано обмеження сталого розвитку сфери туризму, проаналізовано інструменти активізації туристичної діяльності за результатами опрацювання міжнародного досвіду. Однак за умови економічної нестабільності проявляються різноманітні виклики (у першу чергу в частині реалізації політики державної підтримки розвитку туризму, що пов'язано з необхідністю своєчасного фінансування відповідних заходів), які мають бути осмислені з новітніх позицій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – подати результати економічного оцінювання тенденцій та основних проблем розвитку сфери туризму в Україні, а також розробка пропозицій з питань удосконалення державної політики підтримки розвитку туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сфера туризму об'єднує декілька видів економічної діяльності (туристичне обслуговування, готельне господарство, ресторани, курортна діяльність,

екскурсійне обслуговування тощо). Згідно Закону України «Про туризм» [3] туризм визначено як тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання з оздоровчою, пізнавальною, професійно-діловою чи іншою метою без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування, а туриста — як особу, що здійснює подорож Україною або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування у зазначений термін. В системі національних рахунків представлено вид економічної діяльності «Організація подорожувань», до якої включаються суб'єкти господарської (підприємницької) діяльності – туроператори та турагенти. Проте на практиці організацією подорожувань займаються не лише туроператори і турагенти, а й інші суб'єкти ринку туристичних послуг.

За даними звітності підприємств збирається інформація про кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами. При цьому Держстат узагальнює окремі показники, що характеризують ключові тенденції формування туристичного потоку (кількість громадян України, які виїжджали за кордон, кількість іноземців, які відвідали Україну). Дані про туристичні потоки протягом 2000-2017 рр. представлено у табл. 1.

Згідно даних таблиці, туристичні потоки протягом 2000-2007 рр. збільшувалися, що пояснюється зростанням реальних доходів громадян та активізацією роботи крупних туроператорів. У 2008-2009 рр. спостерігалось зменшення обсягів туристичних потоків, однак з 2010 р. знову зафіксовано збільшення. У 2016-2017 рр. тривала тенденція збільшення туристичного потоку (без врахування тимчасово окупованих територій). Однак, із вказаними тенденціями не корелюють обсяги туристів, обслугованих туроператорами та турагентами (тобто, так званих «організованих туристів»), оскільки у 2004-2005, 2010 та 2015 рр. кількість туристів зростала, натомість кількість «організованих туристів» зменшувалася. За

нашою гіпотезою, вказане протиріччя пов'язане із збільшенням обізнаності населення у здійсненні туристичних формальностей (купівля квитків, бронювання готелю, оформлення страхового полісу тощо).

Таблиця 1

Туристичні потоки, осіб

Роки	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон – усього ²	Кількість іноземців, які відвідали Україну – усього ²	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами – усього ³	У тому числі		
				іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2000	13422320	6430940	2013998	377871	285353	1350774
2001	14849033	9174166	2175090	416186	271281	1487623
2002	14729444	10516665	2265317	417729	302632	1544956
2003	14794932	12513883	2856983	590641	344 332	1922010
2004	15487571	15629213	1890370	436311	441798	1012261
2005	16453704	17630760	1825649	326389	566942	932318
2006	16875256	18935775	2206498	299125	868228	1039145
2007	17334653	23122157	2863820	372455	336049	2155316
2008	15498567	25449078	3041655	372752	1282023	1386880
2009	15333949	20798342	2290097	282287	913640	1094170
2010	17180034	21203327	2280757	335835	1295623	649299
2011	19773143	21415296	2199977	234271	1250068	715638
2012	21432836	23012823	3000696	270064	1956662	773970
2013	23761287	24671227	3454316	232311	2519390	702615
2014¹	22437671	12711507	2425089	17070	2085273	322746
2015¹	23141646	12428286	2019576	15159	1647390	357027
2016¹	24668233	13333096	2549606	35071	2060974	453561
2017¹	26437413	14229642	2806426	39605	2289854	476967

Джерело: складено автором за даними Держстату [10]

- Примітки:* 1. Дані за 2014-2017 рр. - без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.
2. Включно з одноденними відвідувачами (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України).
3. Звітність за 2000-2010 рр. сформовано за даними Міністерства інфраструктури України, починаючи з 2011 року - за даними Держстату.

Водночас обсяги наданих туристичних послуг суб'єктами туристичної діяльності в Україні демонструють стійку тенденцію до збільшення, що обумовлюється зростанням вартості одного туро-дня та подовженням тривалості подорожі.

Сфера туризму включає понад 8 тис. спеціалізованих підприємств, з яких майже 4 тис. – ліцензовані суб'єкти туристичної діяльності (туроператори і тур агенти, що подають звіти), приблизно 1,2 тис. готелів, а також 1,1 тис. інших засобів розміщення, понад 3 тис. санаторно-курортних і оздоровчих закладів [10].

Особливістю моніторингу розвитку туристичної інфраструктури є наявність значної частини суб'єктів туристичного ринку, у тому числі засобів розміщення, які не звітують про власну діяльність, тим самим формуючи «сірий сегмент» ринку туристичних послуг [2, с.158]. Також слід врахувати, що послуги з тимчасового розміщення туристів надають заклади, для яких ця діяльність не є профільною (санаторії, пансіонати, профілакторії тощо).

Українські туристи частіше подорожують до Туреччини, Єгипту, Польщі, проте помітно зменшилися подорожі до Російської Федерації.

На основі опрацювання наукових праць та аналітичних публікацій [1; 4; 7; 9] виділено ключові економічні проблеми розвитку сфери туризму України:

- незадовільний рівень розвиненості об'єктів туристичної інфраструктури, їх невідповідність світовим стандартам;
- неефективність політики просування національного туристичного продукту України на світовому ринку;
- слабкий рівень впровадження новітніх технологій туристичного обслуговування;
- загальний низький рівень туристичного та супутнього обслуговування, що в значній мірі зумовлений недостатнім рівнем кваліфікації працівників сфери туризму;
- недосконале нормативно-правове забезпечення економічної діяльності у сфері туризму,
- недостатнє фінансування заходів з реалізації національної політики у сфері туризму, курортів та готельного господарства;
- недостатня активність українських учасників на міжнародних туристичних виставках;
- неефективність процедур контролю (нагляду) за діяльністю суб'єктів туристичного ринку;
- незадовільний рівень інвестиційного та інноваційного забезпечення розвитку підприємств сфери туризму і курортів.

Відтак, сфера туризму (включаючи діяльність підприємств туристичної, курортної та готельної інфраструктури) не забезпечує ефективної реалізації економічних, соціальних і гуманітарних функцій туризму.

В той же час Україна має значний туристичний потенціал, що визнано світовою спільнотою. Україна є країною з вигідним економіко-географічним положенням, вона розташована на перехресті шляхів між Європою і Азією, Північчю і Півднем, а відтак – є необхідні економіко-географічні умови для прискорення розвитку туризму і туристичної

інфраструктури. Особливості її географічного розташування та рельєфу, сприятливий клімат, багатство природно-ресурсного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу створюють можливості для інтенсивного розвитку багатьох видів і внутрішнього, і іноземного туризму [4, с. 298]. В Україні функціонують 5 національних природних парків, 15 державних заповідників, заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва, що належать до природоохоронних територій [4, с. 301]. Вагомою складовою туристичного потенціалу України є санаторно-курортне господарство. В Україні є усі типи відомих мінеральних лікувальних вод. Найбільша кількість родовищ розташована у Карпатах та Прикарпатті (Трускавець, Моршин, Поляна та ін.) [8, с. 355]. Українські санаторно-курортні заклади популярні як серед внутрішніх туристів, так і серед іноземних громадян.

Туризм – це сфера національного господарства, що залежна від низки опосередкованих чинників — внутрішньополітичної ситуації в країні відвідання та сусідніх країнах, економічної та політичної ситуації в країнах — «постачальниках» туристів, змін кліматичних умов тощо. Окрім того, туризм зазнає впливу сезонності («сезонні туристичні потоки»). Відтак, стимулювання розвитку сфери туризму має відбуватися на основі науково обґрунтованої стратегії з використанням сучасних механізмів та інструментів, що враховують політичні, соціальні, економічні, транспортні та інші чинники.

Ситуація, що склалася у туристичній сфері, потребує розробки та реалізації ефективних заходів, спрямованих на подолання кризових явищ та інтенсифікації виробництва національного туристичного продукту із забезпеченням належного рівня якості.

Таким чином, на нашу думку, в процесі підтримки розвитку туризму в Україні необхідно здійснювати стимулювання в першу чергу економічної діяльності з розвитку туристичної інфраструктури, націленої на реалізацію

наявного туристичного потенціалу. Необхідно розробити заходи з упровадження ефективних методів управління та механізмів фінансово-економічного регулювання, стимулювання підприємницької та інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць. У результаті очікується збільшення частки туристичної галузі у ВВП та надходжень від туристичної діяльності до державного та місцевих бюджетів.

Слід вжити заходів з подальшої популяризації національного туристичного продукту, досягнення світових стандартів у наданні туристичних послуг, а також спрощення процедур (зокрема, митних, візових тощо) під час їх отримання іноземними туристами.

На нашу думку, в Україні значний потенціал розвитку має виробничий (промисловий) туризм, який має ґрунтуватися на інноваційних технологіях обслуговування туристів [5, с. 103]. Зокрема, перспективними є тури з відвідуванням продовольчих та аграрних підприємств (з можливістю дегустації виробленої продукції), підприємств машинобудування, транспортної інфраструктури та ін.

З урахуванням позиції провідних фахівців [1; 2; 4; 7; 9], пріоритетними напрямками державної політики у сфері туризму мають стати: вдосконалення правових засад регулювання відносин у галузі; забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць; розвиток міжнародного та внутрішнього туризму, зокрема сільського та екологічного (зеленого); розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку; створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання.

В цій роботі слід врахувати кращий світовий досвід. Зокрема, у світі сформульовано парадигму так званого «сталого туризму». За визначенням

ВТО сталий туризм — це такий напрям розвитку туризму, який дає можливість задовольняти потреби туристів нині та в майбутньому із зважанням на інтереси регіону, що їх приймає. До того ж управління усіма наявними в країні ресурсами має здійснюватися у такий спосіб, щоб економічні, соціальні та естетичні потреби задовольнялися без порушення культурної та екологічної цілісності, а біологічному різноманіттю та системам життєзабезпечення не було завдано шкоди [9, с. 278]. З урахуванням того, що одним із зовнішньополітичних пріоритетів України є європейська інтеграція, державна політика у сфері туризму, згідно нашої позиції, повинна базуватися на принципах та стандартах документів ЄС (зокрема, Ради Європи) з питань сталого розвитку туризму, серед яких: «Генеральний курс для сталого і екологічно-безпечного розвитку туризму», «Політика сталого туризму на природоохоронних територіях», «Політика розвитку сталого та екологічно безпечного туризму на прибережних територіях». Імплементация світових та європейських стандартів розвитку туризму сприяло б не тільки соціально-економічному зростанню України, а й створенню передумов для сприйняття її світовим співтовариством як рівноправного партнера. Зокрема, доцільно впровадження практик державно-приватного партнерства у сфері інвестування проектів із створення туристичної інфраструктури.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Сфера туризму (туристичне обслуговування, курортна діяльність, готельне господарство та ін.) як об'єкт економічного регулювання має певні особливості. Тенденції зміни туристичного потоку не корелюють з тенденціями зміни організованих туристів, що пов'язане із збільшенням обізнаності населення у здійсненні туристичних формальностей. Не дивлячись на зменшення купівельної спроможності населення, вартість одного туро-дня зростає. У сфері туризму різноманітні

послуги надають суб'єкти, що не звітують про свою діяльність, а також суб'єкти, для яких ця діяльність не є основною.

З урахуванням наявних фінансових обмежень пропонуємо реалізувати наступні заходи, спрямовані на стимулювання економічної діяльності у сфері туризму:

- модернізація структури управління сферою туризму на національному та регіональному рівнях,
- розробка та імплементація сучасного нормативно-правового та методичного забезпечення у сфері управління сферою туризму на національному та регіональному рівнях,
- активізація роботи з міжнародними партнерами (у тому числі залучення міжнародної технічної допомоги),
- розробка та впровадження інструментів державно-приватного партнерства у сфері туризму,
- удосконалення процедур контролю і нагляду за виконанням ліцензійних умов провадження діяльності у сфері туризму,
- імплементація документів ЄС у сфері туризму і курортів,
- підвищення ефективності підготовки та підвищення кваліфікації працівників сфери туризму,
- збільшення фінансування державних програм і проектів, спрямованих на реалізацію державної політики підтримки розвитку туризму.

Перспективним напрямом подальших розвідок є розробка методик та рекомендацій з питань моделювання розвитку туристичного ринку.

Література

1. Антонюк Н. Державна політика України у сфері туризму: досвід і проблеми реалізації / Н. Антонюк, Ю. Занько // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». 2008. Вип.24. С. 7-12.
2. Жук І. Туристична реформа як інструмент соціально-економічного розвитку України / І. Жук // Соціально-економічні проблеми і держава. 2016. Вип. 1 (14). С. 152-159.
3. Закон України «Про туризм». URL: rada.gov.ua
4. Захарін С.В. Сталий розвиток сфери туристичних послуг: глобальні тенденції, міжнародна взаємодія, уроки для України / Захарін С.В., Соболев В.П., Мельник Ю.Р. // Економічний вісник університету. 2013. № 20/3. С. 297-303.
5. Захарін С.В. Стимулювання інноваційної діяльності корпоративного сектору / С.В. Захарін // Фінанси України. 2006. № 7. С.101-107.
6. Захарін С.В. Формування інтелектуального капіталу як орієнтир управління комерційною діяльністю туристичного підприємства / С. Захарін, М. Байков / Молодий вчений. 2015. № 9. С. 50-62.
7. Субота М.В. Інноваційні підходи до стимулювання розвитку курортів / М. В. Субота // Проблеми науки. 2012. № 12. С. 28-32.
8. Субота М.В. Стратегічні орієнтири державної політики стимулювання розвитку курортної діяльності / М.В. Субота // Економічний вісник університету. 2013. № 20/2. С. 353-358.
9. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу / Т.І. Ткаченко [монографія]. К.: КНТЕУ, 2009. 463 с.
10. Туризм в Україні / Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua

References

1. Antoniuk N. Derzhavna polityka Ukrainy u sferi turyzmu: dosvid i problemy realizatsii / N. Antoniuk, Yu. Zanko // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia «Mizhnarodni vidnosyny». 2008. Vyp.24. S. 7-12.
2. Zhuk I. Turystychna reforma yak instrument sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy / I. Zhuk // Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava. 2016. Vyp. 1 (14). S. 152-159.
3. Zakon Ukrainy «Pro turyzm». URL: rada.gov.ua
4. Zakharin S.V. Stalyi rozvytok sfery turystychnykh posluh: hlobalni tendentsii, mizhnarodna vzaiemodiia, uroky dlia Ukrainy / Zakharin S.V., Sobol V.P., Melnyk Yu.R. // Ekonomichnyi visnyk universytetu. 2013. № 20/3. S. 297-303.
5. Zakharin S.V. Stymuliuvannia innovatsiinoi diialnosti korporatyvnoho sektoru / S.V. Zakharin // Finansy Ukrainy. 2006. № 7. S.101-107.
6. Zakharin S.V. Formuvannia intelektualnoho kapitalu yak oriientyr upravlinnia komertsiiinoiu diialnistiu turystychnoho pidpriemstva / S. Zakharin, M. Baikov / Molodyi vchenyi. 2015. № 9. S. 50-62.
7. Subota M.V. Innovatsiini pidkhody do stymuliuvannia rozvytku kurortiv / M. V. Subota // Problemy nauky. 2012. № 12. S. 28-32.
8. Subota M.V. Stratehichni oriientyry derzhavnoi polityky stymuliuvannia rozvytku kurortnoi diialnosti / M.V. Subota // Ekonomichnyi visnyk universytetu. 2013. № 20/2. S. 353-358.
9. Tkachenko T.I. Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu / T.I. Tkachenko [monohrafiia]. K.: KNTEU, 2009. 463 s.
10. Turyzm v Ukraini / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: ukrstat.gov.ua